

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 22.05.2021
Published /Yayınlanma 31.08.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Morkoç, A. (2021). Azerbaycan'ın istiklal şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(73), 2235-2250.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2525>

Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

<https://orcid.org/0000-0002-9470-9656>

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa / TÜRKİYE

AZERBAIJAN'IN İSTİKLAL ŞAİRESİ ÜMMÜGÜLSÜM SADIQZADE AZERBAIJAN'S INDEPENDENCE POET UMMUGULSUM SADIQZADE

ÖZET

İstiklal, hürriyet, milli kimlik gibi konuların yasak olduğu Sovyetler Birliği'nde buna aykırı hareket eden pek çok edebiyatçı yok edilmiştir. 1937-1939 yılları arasında yoğunlaşan bu imha siyaseti yüzünden Türk dünyasına mensup aydınlar "rejim muhalifi" oldukları gerekçesiyle kurşunlanarak idam edilir. Öldürülen sanatçıların kitaplarını bulundurmak dahi suç olarak kabul edilir. Sovyet ideolojisini benimsemeyen insanların mahvedildiği bu hadiseler, halk arasında "kızıl terör", "kızıl kırgın" ve "repressiya" gibi adlar verilmiştir. 1930'lu yıllarda sert biçimde uygulanan zulüm ve sendirme siyaseti gereği tutuklama, sürgün ve idam cezaları verilir. Bu hukuksuz uygulama sebebiyle o dönemde Azerbaycan'da özgürlük ve milli direniş düşüncesi sekteye uğrar. Azerbaycan'ın istiklal şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade 1900 yılında Bakü yakınlarındaki Novxani'da dünyaya gelir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mehmed Emin Resulzade'nin amca kızıdır. Küçük yaştan itibaren sanat ve edebiyata ilgi duyan Ümmügülsüm henüz 9 yaşında iken şiir yazmaya başlar. Çok sayıda gazete ve dergide hem şiir hem de hikayeleri yayımlanır. "Solğun Çiçek" hikayesi Qurtuluş dergisinin ilan ettiği hikaye yazma yarışmasında ödüle layık görülmüştür. Daha sonra kendisi gibi milliyetçi fikirlere sahip ünlü edebiyatçı Seyid Hüseyin'le evlenmiştir. 1937 yılında Seyid Hüseyin hapsedildikten sonra Ümmügülsüm Hanım da halk düşmanının eşi olduğu gerekçesiyle Bakü'deki Bayıl cezaevinde atılır. Daha sonra Mordva vilayetindeki hapisanenin çalışma kampına gönderilir. Sovyet yöneticileri 1930 yıllarda kaleme aldığı şiirlerindeki sakıncalı fikirleri sebebiyle onu düşman ilan ederler. "pan-Türkist", "pan-İslamist" "rejim muhalifi" gibi sıfatlarla itham edilmiştir. 8 yıllık sürgün ve hapis sürecinin ardından Bakü'ye dönmüş, ancak bu şehirde kalmasına izin verilmemiştir. Uzun yıllar maruz kaldığı zulüm sebebiyle hastalanmış, Şamaxı şehrinde 3 ay yaşadıkdan sonra vefat etmiştir. Azerbaycan'da "istiklal şairesi" sıfatıyla ünlenen Ümmügülsüm Sadıqzade'nin rejim kurbanı edilerek öldürülmesinin üstünden 75 yıl geçmesine rağmen hakkında yapılan araştırmalar kanaatimizce yeterli değildir. Vatan sevgisi, milli kimlik ve mili bağımsızlık idealiyle Azerbaycan edebiyatında iz bırakan bu güçlü şairenin hayatı ve sanatı hakkında bilimsel incelemeler yapılmalıdır. Zira 44 yıllık ömrünün büyük bölümünü Azerbaycan'ın milli bağımsızlık mücadelesine adanmış, 8 yıl hapis ve sürgün hayatı yaşayan Ümmügülsüm Sadıqzade'nin Türk dünyasında hak ettiği biçimde tanıtılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan'ın istiklal şairesi, Ümmügülsüm Sadıqzade, repressiya, halk düşmanı, milliyetçi şiir.

ABSTRACT

In the Soviet Union, where issues such as independence, freedom, and national identity are forbidden, many literary figures who acted against this were destroyed. Due to this extermination policy that intensified between 1937 and 1939, intellectuals from the Turkish world were shot and executed on the grounds that they were "opponents of the regime". Even possession of the books of murdered artists is considered a crime. These events, in which all people who did not adopt the Soviet ideology were destroyed, were given names such as "red terror", "red resentment" and "repressia" among the people. Due to the harsh policy of persecution and intimidation in the 1930s, the penalties for arrest, exile, and death are given. Due to this unlawful practice, the idea of freedom and national resistance was interrupted in Azerbaijan at that time. Ummügülsüm Sadıqzade, Azerbaijan's istiklal poet, was born in 1900 in Novxani near Baku. She is the uncle daughter of the first President of the Azerbaijan Democratic Republic, Mehmed Emin Resulzade. Ummügülsüm, who has been interested in art and literature from an early age, begins to write poems when she was 9 years old. His poems and stories are published in many newspapers and magazines. The story "Solğun Cicek" was awarded in the story writing contest announced by Qurtuluş magazine. Later, she married Seyid Hüseyin, a famous literary scholar who had nationalist ideas like herself. is discarded. He is then sent to the labor camp of the prison in Mordva province. Soviet rulers declared him an enemy because of his objectionable ideas in the

Issue/Sayı: 73

Volume/Cilt: 8

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

poems he wrote in the 1930s. He has been accused with adjectives such as "Pan-Turkist", "Pan-Islamist", "opponent of the regime". Although he returns to Baku after 7 years of exile and imprisonment, he is not allowed to stay in this city. He became ill due to the persecution he had been subjected to for many years and passed away 3 months later in the city of Shamaxı. Although it has been 75 years since the death of Ümmügülsüm Sadıqzade, who is known as the "poet of independence" in Azerbaijan, as the victim of the regime, the researches on her are not sufficient in our opinion. Scientific studies should be conducted on the life and art of this powerful poet, who left his mark on Azerbaijani literature with the idea of homeland love, national identity, and national independence. Because Ümmügülsüm Sadıqzade, who has devoted most of his life of 44 years to the struggle for national independence of Azerbaijan and lived nearly 8 years of exile and imprisonment, should be introduced in the Turkish world as he deserves.

Keywords: Independence poet of Azerbaijan, Ümmügülsüm Sadıqzade, repressiya, anti-public, nationalist poetry.

1. GİRİŞ

1920 yılında Sovyet Birliği'nin Azerbaycan'da yönetimi ele almasından sonra cemiyet hayatında zorla değişiklikler yapıldı. Türk dünyası için Çarlık rejiminden farklı olmayan Sovyet totaliter yönetiminin zorlamasıyla ittifak bünyesindeki halkların hem dünya görüşü hem de sanat anlayışı yeniden şekillendi ya da baskıyla şekillendirildi. Sovyet yönetiminin despotik bir yapıya sahip bulunduğu ve değişik düşüncelere hayat hakkı tanımadığı kısa zamanda açıkça ortaya çıktı. Azerbaycan toplumunda 1920 yılından itibaren yaşayış tarzı ve yönetim biçimi Sovyet anlayışına uygun hale gerilmeye çalışıldı. Ülkede görev yapan gerek yöneticiler gerekse de bürokratlar şuurlu olarak önceden belirlenen plana göre değiştirilmeye başlandı. İdareci pozisyonunda bulunan Türkler, tertiplenen stratejik plan gereğince pasif görevlere verilerek arka plana itildi. Ruslar ve özellikle de Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler en kritik idarecilik vazifelerine getirildi. Fanatik Ermeni idareciler bu operasyonla Azerbaycan'da hükümler hale geldiler. Öteden beri Türklere yönelik düşmanca tutumlarını sürdüren idareciler, binlerce aydın ve sanatkarı mesnetsiz suçlamalarla ölüme göndermeye başladılar. Benzer biçimde 1930'lu yıllarda tüm hızıyla devam eden kolektifleştirme faaliyetleri sırasında Rusya Türklerinden on binlerce insan öldürüldü veya ölüme terk edildi. Despot idarenin egemen olduğu bu dönemde edebiyat sahasında başarılı eserlerin kaleme alınması mümkün olmamıştır. Sıralanan nedenlerle Azerbaycan edebiyatında sanat ve estetik seviyesi yüksek eserlere ulaşmak için 10-15 sene beklemek gerekmiştir (Morkoç, 2019: 159; Akpınar, 1994:74).

Bir milletin asırlardan beri dilinin, gelenek ve göreneklerinin, medeniyetinin, dini değerlerinin, kendini ifade etme şeklinin, davranış tarzı ile iletişim biçiminin tek bir potada yoğrulup uygulamaya konulmasına milli kimlik adı verilir. İsmi anılan niteliklerin tamamının ya da bir kısmının sanatçının eserine estetik çerçevede yansıtılması milli kimliğin ifadesi olarak değerlendirilir. Edebiyatçı veya sanatkarın bağlı olduğu cemiyetin kendine özgü yapısı, hayata bakış açısı ve dünya görüşü gibi hususlar milli kimliğin edebi eserlerde farklı şekillerde ortaya çıkmasına sebep olur. Ana dilini özgürce kullanamayan, siyasi idarenin despotik politikası yüzünden milli bağımsızlık düşüncesini dile getiremeyen, işgal ve göç şartlarının dar çerçevesi içinde sömürgeci devletlerin zorbalığına maruz kalan edipler, milli kimliği serbestçe dile getiremezler. Milli kimliğinin tehlike altına girdiğini hisseden ediplerin bir kısmı, milli varlığını koruma iç güdüsüyle bu kavramı sıklıkla dile getirirler. Buna karşılık diğer kısmı ise kendini ve yakınlarını siyasi otoritenin saldırılarından uzak tutma dürtüsüyle fikirlerini açıkça ifade edemezler. Sözü edilen gruptakiler eserlerinde meramını gizlemekle kalmaz, düşüncelerini sembolik ve alegorik biçimde dile getirirler (Morkoç, 2021: 3; Memmed, 2020: 4-5).

Ruslar, Azerbaycan coğrafyasını bir bütün halinde ele geçirdikten sonra izledikleri sömürgeci siyaset gereği Sovyetleştirme uygulamalarını tamamlamak için yoğun çalışmalara giriştiler. Sosyalist ideolojiye uygun tamamen yeni bir cemiyet oluşturmak için dayatmacı anlayışla köklü değişikliklere gittiler. Bilhassa hürriyet, istiklal, milli birlik, Türk birliği gibi kavramları öne çıkaran aydınlar 1920 yılından sonra mahkeme ve hapis kısıncasına alınmaya başladı. Müstebit idare, bu yaklaşımla düşünce özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. 1920 yılından itibaren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni müdafaa eden, milli bağımsızlık ile milli kimlik kavramlarını dile getiren aydınların edebi faaliyetleri tamamen men edildi. Aykırı tutum sergileyenler düzmece mahkeme kurgularından sonra "halk düşmanı" iftirasıyla kurşuna dizilerek idam ediliyordu. (Morkoç, 2021, 1153)

1934 yılında Sovyet Yazarlar Birliği'nin kuruluşu tamamlanarak edebiyatın izleyeceği yol ve kapsadığı çerçeve "sosyalizm realizmi" olarak tespit edildi. Bir süre sonra hem cemiyet hayatı hem de edebiyat sadece Sovyet ideolojisi çerçevesi içinde değerlendirilmeye başlandı. Empoze edilen ideolojiye uygun kalem oynatmayan edebiyatçıların eserleri dışlanıyor, edebiyat vadisinde hayat hakkı verilmiyordu. Bu strateji ile farklı kültürlerden yeni "Sovyet kültürü", değişik yaklaşımlardan yeni "Sovyet anlayışı" oluşturulmaktaydı. Sovyet ideologlarının gayesi "homo sovieticus" (Sovyet adamı) olarak isimlendirilen yeni insan tipi ortaya çıkarmaktı. Ülke idarecileri dini ve milli değerlerini kaybetmiş hem

kendine, hem de milletine yabancılaşmış kozmopolit yeni insan tipi vücuda getirmek istiyordu. Üst düzey yöneticiler, çok sayıda millet ve halkı adeta tek potada eritip “mankurt”a dönüştürme, suni “Sovyet halkı” oluşturma niyetindeydi. Sovyetleştirme stratejisiyle milletlerin hafızasındaki milli ve tarihi kaynağın yok edilmesi amaçlanıyordu. Bu yüzden halkların Sovyetler Birliği kurulmadan önceki bağımsız cumhuriyet tecrübeleri unutturulmaya çalışıldı. İstiklal, hürriyet, milli kimlik mevzularını eser konusu haline getiren isimler tek tek yok edildi. Daha çok 1937-1939 yılları arasında uygulanan bu imha siyaseti yüzünden Türk dünyasına mensup şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, öğretmen gibi yüzbinlerce aydın üç yıllık süre zarfında “pan-türkist”, “pan-İslamist”, “karşı devrimci”, “rejim muhalifi”, “milliyetçi”, “halk düşmanı” gibi suçlamalarla kurşunlanarak idam edildi. İmha uygulaması o kadar ileri götürüldü ki öldürülen sanatkarların ismini zikretmek, kitaplarını bulundurmamak dahi suç olarak kabul ediliyordu. Hukuksuz uygulamaya aykırı hareket edenler de aynı cezalara çarptırılmaktaydı. Sovyet ideolojisini benimsemeyen bütün insanların yok edildiği soykırım niteliğindeki bu hadiseler, halk arasında “kızıl terör”, “kızıl kırgın” ve “repressiya” gibi adlar verildi. (Bünyadov, 2004: 8-9).

1930’lu yıllarda çok sert biçimde tatbik edilen zulüm ve sindirme siyaseti gereği ortaya çıkan yasak, tutuklama, sürgün ve katliamlar Azerbaycan’da ne yazık ki, milli direnişi yok etmişti. Nihayet Sovyetler Birliği’nin yayıldığı geniş topraklarda her türlü kurum ve kuruluşla beraber edebiyat da kızıl diktatörlüğün sadık hizmetçisi pozisyonuna indirilmiş oluyordu. (Karakaş, 1998: 26-28) Bu süreçte Sovyet yöneticileri tarafından rejim muhaliflerinin cezalandırılacağı çeşitli kamplar planlanmıştı. İsnat edilen suçun niteliğine ve verilen cezasının ağırlık derecesine göre insanlar kimi zaman doğrudan öldürülüyor, bazen hapsediliyor, bazen de sözü edilen kamplara gönderiliyorlardı. 1937-38 yıllarını kapsayan iki yıllık süre zarfında sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte yalnızca Azerbaycan’da 70-80 bin civarında ilim adamı, din adamı, edebiyatçı, öğretmen ve sanatçı gibi aydınlar yok edilmişti. Bilhassa yabancı dil bilen şahıslar bu acımasız kıyımın kurbanı olmuşlardı (Bünyadov, 2004: 8-9).

Zikredilen sebeplerden dolayı 1937-1938 yılları Azerbaycan halkının talihine kara harflerle yazılmış, milli hafızada silinmez kötü izler bırakmış bir dönemdir. O yıllarda Azerbaycan Türk halkının milliyetçi, vatansever oğul ve kızları Stalin’in kızıl terör estirdiği repressiya yıllarının kurbanı oldular. Acılarla yüklü yıllarda sadece tek tek şahıslar değil, onların mensubu olduğu yüzlerce aile facialarla karşılaştı (URL 3).

Sovyet döneminde sakıncalı edipler listesinde yer alan Ümmügülsüm Hanım hakkında Azerbaycan edebiyat dünyasının uzun yıllar suskun kaldığı görülür. Vefatının üzerinden 27 yıl geçtikten sonra matbuatta ilk objektif yazı ancak 1971 yılında yayımlanmıştır. Kaleme aldığı bu yazı yüzünden şimşekleri üstüne çeken Rasim Tağıyev, (1938-1987) Merkezi komiteye çağrılır. Ümmügülsüm Hanım’ın antisovyet içerikli şiirlerini övdüğü gerekçesiyle sorguya çekilir. Polis tarafından ciddi ithamlara maruz kalan Tağıyev, aynı zamanda art niyetli edip ve münekkiterin yoğun saldırılarının hedefi olur (Hüseynzade, 2005: 150). Gorbaçov’un başlattığı “glasnost” ve “perestroyka” siyasetinin tesiriyle 1980’li yılların sonlarına doğru Sovyet toplumunda yavaş yavaş değişimler görülür. Eskiye göre kısmen serbest nitelik taşıyan atmosferde diğer mağdur ve mazlum ediplerle birlikte Ümmügülsüm Hanım hakkında da yazılar yayımlanmaya başlar. Süreli yayınlarda şiirlerinden cılız bazı örnekler yer alır. En baştan beri “istiklal şairesi” sıfatıyla ünlenen Ümmügülsüm Sadıqzade’nin rejim kurbanı edilerek öldürülmesinin üstünden yaklaşık 75 yıl geçmesine rağmen hakkında yapılan araştırmalar kanaatimizce yeterli değildir. Vatan sevgisi, milli kimlik ve mili bağımsızlık şiarıyla Azerbaycan edebiyatında iz bırakan bu güçlü şairenin hayatı, sanatı ve şiirleri hakkında ilmi temele dayanan incelemeler yapılmalıdır. Zira 44 yıllık ömrünün büyük bölümünü Azerbaycan’ın milli bağımsızlık mücadelesine adayan, 8 yıla yakın sürgün ve hapis hayatı yaşayan Ümmügülsüm Sadıqzade’nin Türk dünyasında hak ettiği biçimde tanıtılması gerekmektedir (Salamoğlu, 2012: 98).

2. ÜMMÜGÜLSÜM SADIQZADE’NİN HAYATI

2.1. Çocukluğu, Gençliği ve Eğitimi

Yüksek seviyeli dini bilgilere sahip olan Molla Ebdüleziz ve Axund Elekber isimli iki kardeş Resulzadeler nesline mensuptur. Bakü yakınlarındaki Novxanı köyünde dünyaya gelen bu şahıslar zamanla bölgenin itibar ve nüfuz sahibi simaları olarak anılmaya başlar. Axund Elekber, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olan Memmed Emin Resulzade’nin babasıdır. Yüksek eğitilmiş Molla Ebdüleziz ise istiklal şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade’nin babasıdır.

Seyit Hüseyin'in hayat yoldaşı Ümmügülsüm Ebdüleziz qızı Sadıqzade, 1900 yılında Bakü'nün Novxanı köyünde bu ruhani ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelir. Baba Molla Ebdüleziz çevrede sevilip hürmet gösterilen din adamlarındandır. Sağlam İslami eğitim almış olan baba, aynı zamanda milliyetçi fikirlere ve milli duyarlılığa sahip itibarlı bir şahsiyettir. Molla Ebdüleziz ilk kızına Ümbülbanu ismini vermiştir. Ardından dünyaya gelen ikinci kızına Hz. Muhammed'in kızının da adı olan Ümmügülsüm adını vermeyi uygun görür. Çocuklarının eğitimine ehemmiyet veren ve bunu gelenek haline getiren Resulzade ailesi, oğullarıyla birlikte kızlarının da okumasına özen göstermektedir. Baba Molla Ebdüleziz eğitimi ile bizzat ilgilenerik Ümmügülsüm'e Arapça ve Farsça'yı mükemmel derecede öğretir. Hemen belirtmek gerekir ki, şairenin kızı Qumral Sadıqzade (1929-2010) annesi ile teyzesinin kendi neslinden gelen çok sayıda kıza eğitim verdiğini beyan etmiştir (URL 1).

Zengin bir edebi muhitte kendini idrak eden Ümmügülsüm, küçük yaşta Şark edebiyatına ve klasik Azerbaycan şiirine ilgi duyuyordu. Kuvvetli bir hafızaya sahip olmanın yanı sıra, okulda derslerini titizlikle takip etmekteydi. Yabancı dillerin dışında matematik, tarih, coğrafya derslerine severek çalışıyordu. Bilgi ve görgüye hususi kıymet veren bir ailede yetişmesi Ümmügülsüm'ün hem sanata hem de edebiyata olan merak ve ilgisini artırmıştı. Henüz 8 yaşında iken üstün yetenekleri iyice görünür hale gelmişti. Babasının tavsiye ettiği kitapları büyük merakla okuyor, genel kültürünü ve hayata dair bilgilerini artırıyor. Arapça ve Farsça'yı daha ilkökul yıllarında öğrenmiş bulunan şaire, biraz büyüyünce klasik şark edebiyatının zirve örneklerini erken sayılabilecek yaşta incelemeye başlamıştı (URL 1).

Ümmügülsüm, şiire karşı hususi alaka duyuyor, ev halkına ezberden şiir okumaktan hoşlanıyordu. 9 yaşından itibaren oluşturduğu kalem ürünlerini aile bireylerinin değerlendirmesini, fikir beyan etmesini arzuluyordu. İlk şiirini merakla okuyan baba, hece ve kafiyelerin yerinde olduğunu tespit edince memnun olmuş, kızını şiir yazma hususunda yüreklendirmişti. Ümmügülsüm'e nasihat ederek onun ileride Azerbaycan'ın kıymetli şairelerinden Mehseti Gencevi, (1089-1160) Xurşidbanu Natevan, (1832-1897) Aşiq Peri (1811-1847) gibi isimlerden biri olabileceğini söylemişti. Babasının güzel dilek ve temennileri onu şiir yazmaya daha çok teşvik ediyordu. Ayrıca Memmed Emin Resulzade (1884-1955) ile şairenin kardeşi Memmedeli Resulzade'nin (1882-1982) sözleri onu şiir vadisindeki yürüyüşünde cesaretlendiriyordu. Yakın arkadaş ve akrabalarının haricinde evlerindeki toplantılara katılan kalem ehli sanatkarların takdir edici sözleri şiire dört elle sarılmasına vesile olmaktadır. Zaten çok geçmeden imzası *İkbal*, (1912-1915) *Yeni İkbal*, *Açıq Söz*, (1915-1918) *İstiqbal*, *Azerbaycan* 1918-1920) gazeteleri ile *Dirilik*, (1916-1918) *Qurtuluş*, (1915-1920) *Mekteb* (1911-1920) dergilerinde görünmeye başlamıştı. Okurlar gazete ve dergi yönetimine gönderdikleri mektuplar aracılığıyla bu yetenekli küçük hanımı tebrik ediyor, yeni başarılar kazanması temenni ediyorlardı (Hüseynzade, 2005: 19).

Hemen belirtmek gerekir ki, genç şairenin başarılı şiirler kaleme almasında divan edebiyatı geleneklerine yaslanmasının kuvvetli tesiri vardır. Kaynaklarda Ümmügülsüm Hanım'ın matbaa yüzü gören ilk ürününün "Teselli" isimli şiir olduğu belirtilir. Okuyucuda iz bırakan bu ürünün *İqbal* gazetesinin (1912-1915) 2 Fevral 1914 tarihli sayısında yayımlandığı söylenir. Sözü edilen ürünün Ümmügülsüm'e ait olduğu konusunda şüpheleri bulunduğunu bildiren Teyyar Salamoğlu şiirin alt kısmında gayet açık biçimde "Umxanim" isminin bulunduğunu, bunun tesadüfen yapılacak bir hata olmadığını vurgular. Dolayısıyla "Teselli" şiirinin ona ait olmadığını bildirir (URL 3).

Ümmügülsüm'ün edebiyat sahasındaki çabalarının ilk meyvelerini almak için çok vakit geçmesi gerekmecektir. Onun, 1914 yılında şiir dışında hikayeler de neşrettiği görülür. "Vatan Sevgisi" başlıklı hikayesi *Dirilik* dergisinin (1914-1916) 1 Dekabr 1914 tarihli sayısında yayımlanır (URL 3). Dönemin gazeteleri kendi sayfalarında Ümmügülsüm'ün başarılarına yer vermeye başlarlar. *Qurtuluş* (1915-1920) edebiyat dergisi 1915 yılında hikaye yazma yarışması düzenlemiştir. Yarışmaya "Solgun Çiçek" isimli ürünle katılan 15 yaşındaki Ümmügülsüm Sadıqzade birincilik ödülüne layık görülür. Hem ödül kazanan hikayesi hem de milli duyarlılıkla kaleme aldığı olgun ve lirik şiirleri onun edebiyat dünyasında kısa sürede tanınmasını sağlar. Ürünleri üzerinde değerlendirmelerde bulunan edip ve münektitler, Ümmügülsüm'ün şiirlerinde Mehseti Gencevi, (1089-1159) Heyran Xanim, (1790-1848) Nebati ve Xurşidbanu Natevan (1832-1897) gibi zirve isimlerin söyleyiş tarzını hatırlatan lirik bir eda gördüklerini beyan ederler. Kazandığı ödülü almak üzere tören için *Qurtuluş* dergisine giden Ümmügülsüm Hanım'a Sabir'in *Hophopname* isimli meşhur eseri ile derginin bir yıllık ücretsiz aboneliği de takdim edilir. Ne ilginçtir ki sonradan evleneceği Seyid Hüseyin ile ilk kez karşılaşması yine bu törende gerçekleşir (Hüseynzade, 2005: 19).

İki adet hikayesinin dergi sayfalarında yerini alması, üstelik ikinci hikayenin yarışmada birincilik ödülü kazanmasının şaireyi yüreklendirdiği, edebiyata dört elle sarılmasına vesile olduğu söylenebilir. Nitekim *İkbal* (1912-1915), *Yeni İqbal*, *Açıq Söz*, (1915-1918) *İstiqlal*, (1918-1920) *Azərbaycan* (1918-1920) *Edebiyyat*, *Qurtuluş* (1915-1920) *Mekteb*, (1911-1920) *Füqera Füyüzatı*, *Şerq Qadını* (1923-günümüz) gibi periyodiklerde eserleri artık düzenli olarak yayımlanmaya başlar. Bununla birlikte 1920'li yıllarda Türkiye'de *Şiirler Mecmuası* isimli antolojide Ümmügülsüm Sadıqzade'nin de bazı şiirlerine yer verildiği bilinmektedir (Salamoğlu, 2012, 99-100). Ömrü boyunca edebiyat sahasında üretken olan şairenin 200'den fazla şiiri, bir adet poeması ile çeşitli hikayeleri mevcuttur (URL 3).

15 yaşındaki bir kızın vatan ve millet sevgisini yüksek sanat anlayışı ve estetik bir söyleyişle dile getirmesi onun güçlü yeteneğinin göstergesi kabul edilmelidir. Birincilik ödülü aldığı "Solgun Çiçekler" hikayesi aracılığıyla Azerbaycan'da 20. Yüzyıl başlarında sayısı hızla artan yetim çocukların durumunu gözler önüne sermiş, toplumdaki hassasiyeti hikaye aracılığıyla aksettirmiştir.

2.2. Seyid Hüseyin ile Tanışması ve Nişanlılık Dönemi

Ümmügülsüm'ün dergilerde çıkan lirik şiirlerini ilgiyle takip eden Seyid Hüseyin, mısraların sahibi olan içli şaireyi merak etmekte ve onunla tanışmayı istemektedir. Yakın arkadaşı vatan şairi Hüseyin Cavid (1882-1941) vasıtasıyla önce ailesiyle, ardından Ümmügülsüm'le tanışır. *Ötüler* piyesinin ilk gösterime girdiği gün Hüseyin Cavid onların daha yakından görüşmesine aracılık eder. Seyid Hüseyin, uzun merak ve bekleme sürecinin ardından genç şaire ile epeyce yakınlaşmış olur. Bu süreçte ustaca şiirler kaleme alan kabiliyetli genç hanımın Memmed Emin Resulzade'nin hem amca kızı, hem de baldızı olduğunu hayretle öğrenir. Bağlı buldukları edebi muhit, iki gencin yollarının kesişmesine vesile olmuştur. Seyid Hüseyin'in aile büyükleri Ümmügülsüm'ü Allah'ın emriyle istemek üzere elçilik için kız evine gider. Hüseyin Cavid'in de hazır bulunduğu kız isteme töreninin ardından çift nişanlanır. Ancak gençlerin birbirlerine kavuşmaları için aradan epey zaman geçmesi gerekecektir. 1918 yılının karmaşık siyasi ortamında Ermeni Taşnak terör örgütü mensupları ile Bolşevikler iş birliği halinde Bakü'de Türklere yönelik planlı katliama girişmişlerdir. Azerbaycan Türk toplumunu tamamen yok etmeye yönelik Mart 1918 soykırımını bütün hızıyla devam ettirmektedir. Kaotik olayların devam ettiği bu ortamda çiftin evlenmesi uygun görünmemektedir. Bu denli olumsuz gelişmeler onların düğünlerinin tehir edilmesine sebep olur. İç çatışmaların devam ettiği ve can güvenliğinin bulunmadığı karışık ortamda Seyid Hüseyin'in ailesi bir süreliğine İran'a, Ümmügülsüm'ün ailesi ise Bakü yakınlarındaki Novxanı köyüne göç etmek mecburiyetinde kalır (URL 1; URL 2).

Enver Paşa (1881-1949) ile kardeşi Nuri Paşa'nın (Killigil) (1889-1949) komutanlığında Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü istilacı Rus Bolşevikler ile Ermenilerin işgalinden kurtarır. Böylece Azerbaycan Türklerine uygulanan bu soykırım durdurulmuş olur. Birbirini sevip bekleyen gençler, üç yıl süren nişanlılıktan sonra nihayet muratlarına ererek 1920 yılı başlarında evlenirler. Her ikisi de kalem ehli olan bu iki gencin ortak hayatı böylece başlamış olur. 17 yıl boyunca saygı ve sevgi temelinde başarılı evlilik sürdüren edipler bu süre zarfında birbirleri üzerine adeta titrerler. Hem edebiyat ve tenkit hem de eğitim sahasındaki çalışmalarını kesintisiz devam ettiren Seyid Hüseyin, bu dönemde nesir sahasında edebiyat dünyasının dikkatini çeken eserler yayımlar. Arka arkaya hikaye kitapları gün yüzüne çıkar. Evlenmelerinin üzerinden fazla vakit geçmeden çok çocuklu anne olmanın telaşını idrak eden Ümmügülsüm Hanım, zaman buldukça gönle dokunan lirik şiirler yazmaya devam eder. Bu sırada Seyid Hüseyin'in *Kölge* isimli piyesi sahnelenir ki, bu eser zengin muhtevasıyla okuyucuların ilgisini çeker. Eğitim sahasındaki faaliyetlerinin yanı sıra Azernesr yayınevinde redaktör olarak görev yapar. Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin başkanlık kuruluna üye olarak seçilir. Yayımlatma imkanı bulamadığı *Armus* isimli romanını yazıp bitirir.

2.3. Evlenmesi ve Bağımsız Cumhuriyetin Yıkılması

1920 yılında Azerbaycan'da arzu edilmeyen siyasi hadiselerle birlikte kaotik ortam belirir. Bağımsızlığına kavuşmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yeterince güçlenmeden Bolşevik tehdidi altına girer. Yaklaşan büyük tehlikeyi fark eden Mehmed Emin Resulzade riski bertaraf etmek için var gücüyle çalışmaktadır. Buna karşılık o zamanki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti parlamentosunda Bolşevizme eğilimi olan epeyce milletvekili vardır. Bu şahıslar yayımlacı politikalar izleyen Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'a egemen olmasına sıcak bakmaktadır. Onların davet ve talebiyle Sovyetler Birliği adım adım ülkeyi kısıp almakta, ele geçirmektedir. Seyid Hüseyin ile Ümmügülsüm Sadıqzade büyük endişe içindedir.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da bağımsız hükümeti deviren Sovyet yönetimi, millette özgürlük ruhunu yeniden uyandırabilecek edip ve aydınlar karşı açıktan açığa tavrı almaya başlar. Seyid Hüseyin ile Ümmügülüm Hanım, kendilerine yönelen şimşekleri üzerlerine çekmemek, tehlikeyi savuşturmak isterler. Gözlerden irak olmak amacıyla bir süreliğine Xızı'ya giderler. Mekan değiştirmenin amacı kaotik olayların durulmasını beklemektir. Seyid Hüseyin Xızı'da öğretmenlik yapmaya başlar. İlk çocukları 21 Şubat 1921 yılında orada dünyaya gelir. Ancak ne acıdır ki bebeğin dünyaya gözlerini açtığı gün Seyid Hüseyin'in kardeşi Mir Paşa (Sadıqov) (? - 1921) şehit edilmiştir. Tiyatroda aktör olarak görev yapan Mir Paşa, gelecek vaat eden yetenekli genç bir insandır. Azerbaycan Devlet Tiyatrosu bünyesinde sergilenen oyunlarda gösterdiği yüksek performans ve başarılarıyla dikkat çekmektedir. O yıllarda düşmanca tavrı takındığı Türklere zulmeden Ermeni gruplar vardır. Yeni kurulmakta olan Sovyet hükümeti Türk-Ermeni çatışmasından endişe duymaktadır. Zira henüz güçlenip coğrafyaya hakim olamayan idareciler Kafkaslardaki anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesini talep etmektedir. Mir Paşa'nın üyesi olduğu Azerbaycan Devlet Tiyatrosu oyuncuları Bakü Sovyetinin başkanı Eliheyder Qarayev'in direktifiyle Karabağ'a gönderilir. Oyuncular bazı Karabağ köylerindeki Ermenilerle görüşüp onları barışa davet edeceklerdir. Tamamen halisane niyetlerle başlayan bu uygulama ne yazık ki facia ile noktalanır. Bir grup ırkçı Ermeni gece saldırıya geçerek tiyatro oyuncularından iki tanesini katlederler. E. Anapa ile birlikte Mir Paşa ırkçı saldırının kurbanı olur.

Seyid Hüseyin, 1920 yılından itibaren Kommunist gazetesinin yazı kurulunda görev üstlenmenin dışında çeşitli kademedeki okullarda öğretmenlik vazifesini sürdürür. O yıllarda farklı işlerde çalışıp çaba sarf ederek geçimini temin etmek zorundadır. Zira kız kardeşinin ailesi ile Mehemed Emin Resulzade'nin ailesi de dahil olmak üzere 3 ailenin nafakasını temin etmek, tek başına onun omuzlarına yüklenmiştir. Tedirginlikle devam eden uzun ve kaygılı süreç başlar. Bir gece saat 1'de NKVD görevlileri edebiyatçı çiftin kapısını kırarcasına çalarlar. Hişimla girdikleri evde Müsavat Partisi'nin Nizamnamesini bulurlar. Şahsi kütüphanede yer alan başta el yazmaları olmak üzere kitap, belge ve fotoğraflara el koyarak götürürler. Arama faaliyeti sabahın ilk ışıklarına kadar devam eder. Resulzade ailesinden çok sayıda insan tutuklanarak götürülür. Hukuksuz biçimde alıkonulan bu insanlar doğru dürüst mahkemeye bile çıkarılmadan Kazakistan toprakları içindeki güney Sibiryaya gönderilir (URL 2). Mir Paşa'nın şehit edilmesinin ardından hapsedilen Seyid Hüseyin, birkaç ay sonra tahliye edilir.

3 Mayıs 1920 tarihinde Bolşevikler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağını parlamento binasının üstünden indirip göndere Sovyet bayrağı çekerler. Bu tabloyu büyük keder ve hayal kırıklığı ile izleyen Ümmügülüm Hanım, Seyid Hüseyin'le hayatını henüz birleştirmiştir. 20 yaşındaki şaire aşağıdaki hüznü mısraları kaleme alır:

*Al yaşılı bağında çiçeklerin solarken,
Üreyimde pek acı bir inilti yükseldi.
Hiçqırıqlar içinde bayılırken, düşerken,
Meni tutub qaldıran xain, murdar bir eldi.*

*Yazıq seni bayrağım, endirdiler, eylemi?
Seni yıxıb deviren o zeherli ruzigar.
O haqq yeyen haqsızlar, vehşiler, tanrısızlar
Yanar ocağımı da söndürdüler, eylemi?*

*Bir røyamı oldu o gördüklerin hepsi
Bağlandımı üzümə Türk elinin qapısı? (Hüseynzade, 2005: 28-29).*

Sabık Müsavatçılar, Sovyet yöneticilerinin emriyle 1921-1922 yıllarında tek tek tutuklanarak cezaevine gönderilmeye başlamıştı. Ülkede zulme tabi tutulan aileler içinde Resulzadeler bilhassa hedef seçilmişti. Azerbaycan'da kendi varlıklarına karşı en büyük tehlike olarak Memmed Emin Resulzade'yi gören Sovyet idarecileri, onun ismini rejim düşmanları listesinin en başına yerleştirmişti. Şarkta cumhuriyet rejimine sahip ilk bağımsız devlet, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adıyla yine Mehemed Emin Resulzade tarafından kurulmuştu. Onlara göre geniş coğrafyaya yayılacak Sovyetler Birliği idealinin önünde en büyük engel Resulzade idi. Bu sebeple yalnızca onu değil, ailesi, evladı, akrabaları ve yakın

çevresini de sakıncalılar listesinde tutuyor, acımasızca ölümüne gönderiyorlardı (URL 6). Azerbaycan'da kızıl kırgın kurbanı ilk ve tek şaire İstiqlal şairesi olarak da anılan Ümmügülsüm Sadıqzade Resulzadeler ailesine mensuptu.

Yakalanan Müsavatçıların bir kısmına ise 8-10'ar yıllık cezalar kesilerek Rusya'nın kuzeyindeki uzak yerlere, çalışma kamplarına gönderiliyordu. Kimi aydınlar Sovyet yöneticileri tarafından uzun uzadıya sorguya çekiliyor, tehditle Müsavat Partisi hakkında bilgi vermeye zorlanıyordu. Onların amacı Müsavatçıların faaliyetlerini tamamen durdurmak, partiyle alakalı her şeyi yok etmektir. O sırada ikinci oğlu Cığatay'ı dünyaya getirmiş olan Ümmügülsüm'ün ailesi, bütün hızıyla devam eden kötü gidişten nasibini alacaktı. 1923 yılının haziran ayında Seyid Hüseyin görev yaptığı okulda ders esnasında tutuklandı. Ümmügülsüm Hanım, bu hadise karşısında ayrılık acısına, kaygı ve üzüntüye tahammül etmek zorunda kalacaktı. Seyid Hüseyin sorgu-sualin, ağır işkencenin ardından Ruhulla Axundov'un (1897-1938) şahsi çabalarıyla serbest bırakıldı (URL 2).

1926 yılında ailenin üçüncü oğlu Toğrul dünyaya gelir. Bu sırada Seyid Hüseyin'in kız kardeşi Rübabe Hanım, kocasını ansızın kaybeder. 4 yetim çocuğuyla ortada kalan Rübabe Hanım'a sahip çıkan Seyid Hüseyin artık kendi çocuklarının dışında ikinci bir ailenin daha geçimini temin etmek zorundadır. Ümmügülsüm'ün talebiyle Seyid Hüseyin'in kız kardeşinin kızı 10 yaşındaki Seyyare'yi evlatlık olarak alırlar. Seyyare'ye kendi öz evladı gibi şefkat ve himaye gösteren Ümmügülsüm Hanım, onun eğitimi ile meşgul olur, her türlü ihtiyacını karşılar. En zor zamanlarında edebiyatçı çiftin çocuklarına sahip çıkan Seyyare, onlara ömrünün sonuna kadar gönüllü annelik yapar.

Kommunist gazetesinin 3 Dekabr 1929 tarihli sayısında Esed Eyyubi (Eyyubov) imzasıyla çıkan "Daha Birisi" başlıklı yazının son cümleleri şu şekildedir:

Borcumuz düşmanlarımızı tanımaq..., Ümgülsüm gibi bayguşların ağızlarını gırmızı peçat ile bağlamaq, zehherlerini içeri axıtmaq, qefletlerini gözlerinde yok etmektir. Qoy heqiqete yaxın gelinceye qeder bu zerbenin altında beli sındırılmış ilan kimi qıvrılsınlar!... (Salamoğlu, 2012: 97).

Ağır sözlerle itham edilen kadın Azerbaycan'ın istiklal şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade'dir. Makale yazarı sözlerini sert ve düşmanca cümlelerle sürdürür. Müsavat hükümetini açıkça destekleyen Ümmügülsüm'ün faaliyetlerine devam ettiğini söyler, Müsavat bayrağının indirilerek yerine Sovyetler Birliği bayrağının çekilmesinin toplumda uyandırdığı hicran duygularından yararlanan şairenin halk arasında dini ve milli duyarlılığı yüksek seviyeye çıkardığını belirtir.

Bütün eserlerinde Müsavat hökümetini doğuran... bu qadın Mehemmed Emin yetişdiren mühitin çox yaxın ve en esaslı ünsürlerindendir. Ümgülsüm yazdığı eserlerde Müsavatın gizli ve açıq fealiyyetini davam etdirmekte, Müsavata bayraqçılıqda eqlini ve mühakimesini bu yolda feda etmekte, Müsavat bayrağına qarşı oyanan hicran duyğularına" göre emekçi vetendaşlar arasında din ve millet ateşi yandırmaqdadır (Salamoğlu, 2012: 97).

1929 yılında hakkında suçlamalarla yüklü yukarıdaki gazete yazısının yazılması, 1932 yılında hayat yoldaşı Seyid Hüseyin'in çalıştığı gazetede işine son verilmesi Ümmügülsüm'ü huzursuz eder. Ancak bunlar bir kenara bırakılırsa 1920 ile 1936 yılları arasında kısmen huzurlu bir hayat geçirdiği söylenebilir. Şaire arka arkaya dört evlat sahibi olur. İkinci çocuğu Cığatay erken yaşta vefat eder. Oqtay ve Toğrul isimli oğulları Azerbaycan'ın yetenekli ressamı olarak ünlenmişlerdir. Son evlat Qumral Sadıqzade Filoloji Fakültesi mezunudur. Anne babasının uğradığı türlü haksızlıkları ve ölümüne gönderilmelerini anlatan *Son Menzili Xezer Oldu* romanını yıllar sonra yayımlar.

2.4. Ümmügülsüm Hanım'ın Tutuklanarak Bayıl Hapishanesine Gönderilmesi

1936 yılında Azerbaycan Türk toplumunun yenilikçi aydınları "xalq düşmanı" iftirasıyla damgalanarak hapse atılmaya başlamıştı. Listenin başında Ahmed Cavad, (1892-1937) Hüseyin Cavid, (1882-1941) Mikail Müşfiq, (1908-1938) Böyükağa Talıblı, (1897-1938) Tağı Şahbazi (1892-1938) gibi edebiyatçılar yer alıyordu. İsmi zikredilen şahsiyetler bu durumu geçici olarak görüyor, kısa süre sonra serbest kalacaklarını ümit ediyorlardı. Ancak hedef tahtasına yerleştirilmiş bu kıymetli edipler beklentilerin aksine birkaç yıllık hapis cezasıyla kurtulamamış, aksine düzmece mahkemelerin ardından kısa sürede yok edilmişti (URL 7).

Ülkede edip ve aydınların sıkı gözetim altında bulundurulup tutuklandığı, kaotik hadiselerin çoğaldığı 1937 senesi Sadıqzade ailesi için facialarla dolu bir yıl olur. Seyid Hüseyin'in kader arkadaşları Hüseyin Cavid (1882-1941) ile Mikail Müşfiq (1908-1938) evlerine ansızın yapılan baskınla derdest edilerek

cezaevine atılır. 15 Haziran 1937 tarihinde Şüvelan bağında tutuklanan Seyid Hüseyin, bilinmeyen bir yere götürülür. Ümmügülsüm Hanım ile çocuklar için sıkıntılı, kaygılı uzun bekleyiş başlar. “Halk düşmanı”nın eş ve çocukları oldukları gerekçesiyle etrafındaki şahısların aşağılayıcı muamelesi aile bireylerini derinden yaralamaktadır. İlk zamanlarda Ümmügülsüm Hanım’ın Seyid Hüseyin’den haber alması neredeyse imkansızdır. Uzun bekleyişin ardından müellifin durumuyla ilgili ilk bilgileri alırlar. Cezaevi yönetimi yakınlarının iki haftada bir, 15 manat para ile iç çamaşırı getirmelerine izin verir. Şaire, kocasının ıslak ve kanlı çamaşırlarını yıkarken derin üzüntü duymaktadır. Hiçbir geliri olmadığından ailenin geçimi iyice zorlaşmıştır. Çok geçmeden ortalık yeni bir üzüntülü hadise ile çalkalanır. Şairenin ablası Ümbülbeni Resulzade ve çocukları ile Seyid Hüseyin’in yaşlı annesi Meral Hanım tutuklanarak Bayıl hapishanesine gönderilir. 6 ay kadar burada tutuklu kalan aile bireyleri topluca Kazakistan’a sürgün edilir. 11 Kasım 1937 tarihinde gece yarısı şairenin kapısı tekrar çalınır. Polis idaresinden yola çıkan iki görevliden ilki Ümmügülsüm’ü, ikincisi çocukları tutuklamak için gelmiştir. Hem anne hem de babası tutuklanan çocukların sahipsiz olmayacağı, edebiyatçı çiftin kendilerine evlatlık aldıkları Seyyare’nin çocuklara bakacağı söylenir. Uzun uğraşılardan sonra, çiftin 4 çocuğu cezaevine götürülmekten kurtulmuş olur (Hüseynzade, 2005: 47).

Ümmügülsüm Hanım, ana-babasız kalan çocuklarının akıbetini düşünmektedir. Üstelik dünyaya geldiği günden beri zayıf bünyeye sahip Cığatay’ın tedavi edilemeyen hastalığı bulunmaktadır. Bayıl hapishanesine gönderilen şaire burada Azerbaycan’ın milliyetçi şairi Ahmed Cavad’ın eşi Şükriye Hanım’la aynı hücreyi paylaşır. “Halk düşmanı”nın eşlerinin atıldığı bu hücre, pis ve dar olmanın ötesinde havasız ve dayanılmaz bir yerdir. Şaire Bayıl cezaevinde başına gelen dehşetli hadiseleri ve bu sırada kaleme aldığı şiirleri bir deftere kaydeder. *Qala Xatirelerim* adını verdiği bu defteri yakınlarına gizlice ulaştırır.

Ümmügülsüm Hanım hakkında ilmi araştırmalar yapan filoloji doktoru Celal Qasimov, şairenin suçlanıp hapsedilmesi konusunda arşiv belgelerini ayrıntısına kadar incelemiştir. Araştırmaları sonucunda vesikalardan yararlanarak ulaştığı bilgileri 9 Kasım 1995 tarihli *Serhed* gazetesinde yayımlamıştır. Sadıqova Ümmügülsüm Ebdüleziz qızı 00486 numaralı vesikadan anlaşıldığına göre mahkeme kararıyla “vatan haininin hanımı” suçlamasıyla hapsedilmiştir. Kolluk kuvvetleri nezaretinde Bakü şehrindeki büyük cezaevine gönderilmesi emredilmektedir. Mahkeme kararına göre siyasi polis, Ümmügülsüm’ün evinde arama yapacak; varsa silah, kıymetli eşya ve karşıdevrimci nitelikteki doküman toplanarak emniyete götürülecektir. Ayrıca kalan taşınmaz mallarına zorla el konularak devlet hesabına geçirilecektir.

..... 00486 nömreli emri elde rehber tutarak veten xaininin arvadı kimi Sadıqova Ümmügülsüm Ebdüleziz qızı hebs edilsin ve Bakı şehrinde gözetçi nezaratı altında ümumi hebsxanada saxlanılsın. Menziline axtarış aparılsın, silah, qiymetli eşyalar ve eksinqilabi edebiyat götürülsün. Qalan emlakı müsadirə edilsin ve dövlət hesabına köçürülsün (Hüseynzade, 2005: 48).

Arşiv ve kütüphanecilik hizmetlerine kıymet verilen Azerbaycan’da Selman Mümtaz adına edebiyat ve incesanat arşivi mühim bir yere sahiptir. Burada muhafaza edilen 707 sayılı Seyid Hüseyin şahsi fondu, kızı Qumral Sadıqzade tarafından arşive bağışlanmıştır. Ümmügülsüm Hanım’ın hapishane mektupları, hatıraları, edebiyatçı çifte ait resmi belge ve fotoğraflar bu arşivde yer alır. Şaire Bayıl Hapishanesinde tutuklu olduğu sıradaki duygu ve izlenimlerini günlük şeklinde kaleme almış, *Qala Xatirelerim* adını verdiği çalışmayı cezaevi dışına gizlice çıkarabilmiştir.

Bu çalışmanın 25 Şubat 1938 tarihli yazısında hapishanede gelişen dehşet verici hadiseyi anlatır. Sabah erken saatlerde kendi koşuallarının karşısındaki koşuusta bağıırma ve haykırış sesleri yankılanır. Herkes kapıya koşup durumu anlamaya çalışır. Koşuusta acı bir manzara vardır. Büyük şair Mikayıl Müşfiq’in eşi Dilber Axundzade’nin (1914-1990) aklını yitirdiği söylenmektedir. Bu üzüntülü bilgiyi dünden beri arkadaşlarından işitmeye başlamışlardır. Onlar Dilber Hanım’ın sadece asabının bozulduğunu zannetmektedirler. Oysa durum düşündüklerinden çok daha ciddi ve kötüdür. Sinir krizi geçiren kadın kendine zarar vermeye başlamıştır. Bu tabloya dayanamayan diğere mahkumlar, ne acıdır ki, Dilber Hanım’ın koşuustan çıkarılmasını talep etmişlerdir.

Bugünü yazmaya bilmezdim. Seher tezden bizim kamera ile üzbeüz kameradan dehşetli hay-küy qopdu. Hamımız qapıya toplaşdıq. Ne qeder acı bir menzere... Şair Mikayıl Müşfiq’in heyat yoldaşı Dilber aqlını itirib. Bu sözü dünenenden beri eşidirdik. Biz ele zenn edirdik ki, Dilber sadece esebi hallar keçirir. Amma veziyyeti, sen deme, doğrudan, ciddi imiş. Ne qeder acı da

olsa, onunla bir kamerada olan kadınlar, Dilber'in onların kamerasından çıkarılmasını isteyirdiler (URL 5).

Üzüntülü manzaraya şahit olan Ümmügülsüm Hanım, yakından tanıdığı kadının durumuna derinden üzülmüş, sabaha kadar uyuyamamıştır. Dilber Hanım'ı üst kattaki revire götürüp sakinleştirici iğne yaparlar. Sağlıkçılar odada onu sürekli müşahede altında tutmaktadır. Saatlerce sakin biçimde uyuduktan sonra akşama doğru ayılıp kendine gelir. Odada bir anda gürültü kopar. Kadın kontrolsüz hareketler yapmaya, ayağıyla yere vurarak bilinçsizce kendi kendine konuşmaya başlar. Sözlerinin bir kısmını işitmek pek mümkün değildir. Ancak bazı sözleri anlaşılmalıdır. “Bana sen deli olmuştun diyorlar. Ben yârimin yolunda ölmeliyim. Müşfiq'im gelsin, babam gelsin... Gidip kapısını çalın, ona söyleyin babam gelip beni götürsün.” Dilber'in bu acıklı sözleri şaire ile birlikte bütün mahkum kadınların asabını bozmuş, üzüntüsünü artırmıştır.

Ümmügülsüm Hanım'ın günlüğündeki 21 Nisan 1938 tarihli sayfada duygularını bütün yalınlığıyla dile getirdiği görülür. Cezaevi yönetimi uzun zamandan beri hasretini çektiği çocuklarını görmesine nihayet izin vermiştir. Merak ve heyecanla beklediği buluşmanın ertesi gün yapılacağı şaireye söylenince heyecandan sabaha kadar uyuyamaz. Epey zamandan beri hayalini kurduğu kavuşma gerçekleşecek midir? Uykusuz gecenin ardından sabah erkenden kalkar. Yakınları tarafından ziyaret edilecek mahkumların listesi okunur. Nihayet ikinci listede kendi adı da yer almaktadır. Ümmügülsüm Hanım, bu sırada hissettiği heyecanı ve karmaşık duyguları şiirsel üslupla dile getirir (URL 3).

Bu gece heç yatmamışam. Göresen geleceklermi? Belke gelmediler, onda men ne elerem? Gelmediklerinin sebebini haradan öğrene bilerem? Gelmeseler yeğin ki, bir xesteleri, bir derdleri vardır. Axı onlara ayın 21'de görüş olacağını mektubla xeber vermişem, bundan gabaq yoldaşlarımla görüşe gelenlere adres verib xahiş etdirmişem ki, onlara xeber versinler. Nece ola biler ki, bunlardan heç birisi onlara demesin? Bundan başqa onlar özleri de gelib xeber bilmeli idiler.

Seher açıldı. Yerimizden qalxıb yorğan döşeyimizi qatladiq. El üzümüzü yuduq. Hele siyahı yoxdur. Heç tabım qalmamışdır, çox narahatam. Nehayet qırmızı çernille yazılmış siyahı verildi. Üreyim döyündü, benim adım göresen çıxacaqmı? Siyahı oxunub qurtardı. Adım yoxdur! Bir qederden sonra ikinci siyahı geldi. Yene üreyim berk döyünür. Birden siyahını oxuyan Anna Nikolayevna “Sadıqova Ümgülsüm” dedi. Tüklerim biz biz oldu. Gözümden biixtiyar yaşlar axır. Doğrudanmı bu beledir? Doğrudanmı men uşaqlarımı göreceyem? Men ele bilirdim bir daha uşaqlarımı görmeyeceyem! İndi ise benimle görüş arasında bir iki saatliq vaxt vardır. Bu bir iki saatta neler çekeceyem? Onu bilirem ki, hamısını göre bilmeyeceyem. Çünkü içeri çox adam buraxmırlar (URL 3).

2.5. Mordva'daki Hapishane ve Çalışma Kampı Yılları

Kadın tutsaklar, Bayıl Hapishanesi'nde 6 ay kaldıktan sonra buradan cezalarını çekecekleri asıl yerlere gönderilmektedir. Mahkumlardan Ahmed Cevad'ın eşi Şükriye Hanım Kazakistan'ın Akmola şehrine yollanır. Ümmügülsüm Hanım ile birlikte cezalarını çekmek için yük vagonlarına doldurulan kadınlar uzun bir yolculuğa çıkarılır. Mahkumlar yaklaşık bir aylık yolculuktan sonra Mordva Muxtar Vilayetinin Potma istasyonunda trenden indirilir. Bir bölük asker gözetiminde sıraya dizilerek taşlı topraklı bozuk arazide yaya olarak yola çıkarlar. Yaklaşık 18 kilometre yol yürüyerek Temlağın Yavas kasabasındaki 4 numaralı çalışma kampına akşam hava karardıktan sonra ulaşırlar (Hüseynzade, 2005: 79-80).

Şaire ilk yazısını 2 gün sonra kaleme alır. Yaşadıklarının kendisine rüya gibi geldiğini, adeta bir kavga içinde olduğunu söyler. Sabah saat 10'da gardiyanın gelip koğuşun kapısını açtığını belirtir. Koğuşta büyük bir karışıklık vardır. Uyumak için kullanılan yorgan döşekler yere serilidir. Akşamdan beri 36 tutuklu kadının tuvalet ihtiyacını giderdiği büyük kova koğuşun içindedir. Pis kova ile çay suyu kovasının ağızları açık yan yana bulunduğunu ifade eder. Ona göre bu pisliği ve kokuyu temizleyecek bir şey yoktur. Burada her şey pis ve olağan dışıdır. Koğuşta 36 kişi için sadece 18 kap mevcuttur. Üstelik bu kapta insanlar hem yal gibi bir bulamacı yemek hem de çay içmek zorundadır. Yemeğin ardından yıkanıp temizlenmeyen kaplarda sırayla çay içmek kendi kanını içmek kadar iğrenç ve mide bulandırıcıdır. Ümmügülsüm Hanım, böyle bir koğuşta düşmanın daha yaşamasını arzu etmediğini açıkça söyler:

12 Noyabr 1937. il. İki gündür ki burdayam. Keçirdiğim heyat mene yuxu kimi gelir. Bir qovğa içindeyem. Seher saat 10'dur. Nadzor gelib qapının qıfılını açdı. Kamerada ele qarışıklıq var

ki, bele bir şeyi men ömrümde təsevürümə getire bilmezdim. Bütün yorğan döşəklər yere serilip. Axşamdan beri 36 adamın ayaqyolu kimi istifadə etdiyi ağızına qeder çirkab dolu vedreyle yanaşı qoyulan çay vedremizin də ağız açıqdır. Bu murdarlığı və üfunet iyini təmizləyəcək bir şey yoxdur. Burada hər şey fövqelade bir şəkildedir. Kamerada çay içmək və yemək üçün cəmi 18 qab var. 36 nəfər bu 18 qabda həm yemək yeyəcək, həm də çay içəcəyik. Yeməkdən sonra yuyulmayan qablarda növbəylə çay içmək qanımızı yemək kimi bir şeydir. Bunu düşmənimə də arzu etmərim (URL 6).

Şaire həpsəldiyində böyük oğlu Oqtay 16, kızı Qumral isə 7 yaşındadır. Babaları kurşunlanan uşaqlar başlarında bir böyükləri olmadan acımasız həyatla yüz yüze qalmışlardır. Ümmügülüm Hanımı ağır həpsə həyatı ilə sürgün illərindən çox, uşaqlarından ayrı qalmaq üzmedir. Hənzür kəndini idarə edəməyəcək qədər kiçik olan uşaqların tək başına qalması onu dərindən sarsımışdır. O, artıq kəndi məşəkkətli cəzaevi günlərini unutmada, uşaqlarının səhpsiz kalışı ilə dərtilənməkdədir (URL 6). Evlatlıq aldıkları Seyyare, uşaqlarla ilgiləndiyindən yüregi az da əlatlamışdır.

Ümmügülüm Hanım, həpsəhanənin çalışma kəmpində kəndi istəgiylə tərziyə yapar. Uyumlu hərəkətləriylə diqqət çəkən şairə, verilən gəvərləri canla başla çalışarak təamamlamada. Verimli çalıştığı için 1941 yılında cəzaevi yənetimi ailə üyelerinə məktup yazma izni verir. Yaqınlarına məktup yazması Ümmügülüm Hanım'ın ruhunda iz bərakən üzüntüləri dindirməkdə, acılarını bir nəbzə təsəlli etməkdədir. Məktup yazdıqça yüreginin fərahladığını hissetməkdədir. Aksi gəbi gözleri gündən günə zayıflamış, işlərini zərləklə yapmaya başlamışdır.

Şairə, oğlu Cıgətay'a yazdığı cəvabi məktubunda bir aydan bəridir həpsəhanədən çıkarılarak dışarıdakı çalışma sahasına gətürüldüklerini səylər. Ağır iş yükü altında zərlənməklə bərləklə əslində bunun kəndilərini için özgürlük olduğunu bərlitir. Hər səbah saat 7'də kərlı yollara düştüklerini ifadə edər. Çəkmək taşı gəbi sərtleşmiş kərların üzərində yürüdüğünü, ayaklarını ihtiyatlı bəçimdə atarak ilərlediyini, buzlu yolda ayağı kayarak dəfələrcə düştüğünü bərlitir. Saat 12'də təkərar dəndükleri həpsəhanədə gəce 8'e kədar çalıştığını ifadə edər.

Bir aydan bəridir zənadən (hasardan) bəyırda hazırlanmış səxe işləməyə gədirik. Bu bizim üçün böyük əzədlıqdır. Hər gün səhər saat 7'də qar qalanmış dözəngəhdən səldiyimiz qar rızlə yola dözülür. Ayaqlarımızın altında çəxmək daşı kimi bərkimış buzların üstü ilə çəx əhtiyatla ayaqlarımız qoyulacaq yerləri yəxləyə yəxləyə işə gədirik. Bu yolda nəce dəfə sürüşüb yıxılmışsam. Sənsə saat 12 üçün zənalayə gəlib bir də işə qaydırıq, axşam saat 7'də işdən çıxırıq (URL 2).

Ümmügülüm Hanım, 4 yıldır həsretini çəkdiyi uşaqlarılıyla gərlüşmək için yənetimə dəfələrcə müracaət edər. 4 nūmaralı həpsəhanə çalışma kəmpi idarəsində arka arkaya çəx sayıda dileykə yazar. Añcaq dəvəm ədən İkinci Dūnya Savaşı gərəklə gəstərilərək gərlüşmələrinə izin verilməz. 1944 yılının nəsan ayında həpsədən çıkması için kərar verilməsinə rəğmən həziran ayında səlıverilir. Gəri dəndüyündə Bəkü'yü və səkinlərini təaməmən dəğişmiş olarak gərlür. Rəpsəsiyanın açtığı yaralara artıq səvəşin ağır təsiri də ilavə edilmişdir (URL 2). Uzun ayrılığın ardından evlat və səvdiklərinə kavuştuğu için mutlu olur. Añcaq nə yazık ki bütün arkadeş və yaqınlarının bulunduğu Bəkü'də uzun sūre ikamət etməsinə izin verilməz. Əmniyət idarəsi 20 gün sonra Bəkü'dən ayrılması əmrini verir (URL 5). Zira Bəkü'yə dənüşü səkinçalı bulunan şairə "həkl düşməni"nin hanımıdır. Nə ilginçtir ki, artıq kəndi şəhrindən də sürgün edilmişdir. Bunun üzərində kızı Qumral'la bərləklə Şamaxı şəhrinə gəç edərək orada yaşamaya başlar. 7 yıl sūrən cəzaevi dənəminin kətu kəşulları, vətən və ailə əzləmi çəkən Ümmügülüm Hanım'ın bünyesinə ağır gəlmiş, səğlığını təaməmən bozmuşdur. Həm Bəyl'də həm də Mordva'da zülüm və əziyətlərə məruz kəlan bu incə ruhlu hanım, cəzasının ardından, Şamaxı'da sədəcə 3 ay kədar yaşayabilmişdir (Salamoğlu, 2014: 107; URL 2). Soğuk iklim və ağır çalışma kəşulları səğlığını əlindən alıp həsta ettiyi için Səvyyət həkümeti ona "iltifat" gəstərərək sən bir yıllık cəzasını gūya "bəğışlar" (URL 4). Yılların yərgunluğunu taşıyan vücudu maddi və mənəvi əziyətə daha fəzla dəvayanamaz. 17 Əylül 1944 tarikhində hənzür 44 yaşında iken həyata gözlerini yumar. İdam, həpsə, sürgün cəzalarına çərpətrilmiş bu ailə aradan yıllar gəçtikdən sonra həkkında bəraət verilərək gūya aklanır. Oysa Səyid Hüseyin ilə Ümmügülüm Sədıqzadə'nin kurduğu səvimli ailə ocağı nə yazık ki səndürülmüşdür (URL 8).

Kəmlşuları şairiyi Şamaxı'nın məşhür Şah Xəndən məzarlığına dəfnədir. Dəfindən sonra o sərada 15 yaşında olan kızı Qumral, Bəkü'yə tək başına dənər. Oqtay Sədıqzadə 1946 yılında sürgün həyatını təammlayarak Bəkü'yə gəlir. Cəzasını təammlamış olan ənnəsinin Şamaxı'ya məcburi ikamətə gəndərlidiyini, orada həyatını kəybettiğini böyük bir üzüntüylə əğrənir. 1948 yılında hənzür 24 yaşında olan Cıgətay vərəm həstəliyindən vəfat edər. Əmürləri ağır bəskı yıllarının dəğirmənində əğütülmüş

çocukları Ümmügülüm Hanım ile Seyid Hüseyin'e layık evlatlar olur. Qumral roman yazarı olarak kendini gösterirken Oktay ile Toğrul başarılı ressam ve sanatçılar olarak Azerbaycan'a hizmet ederler. Ne acıdır ki, acı ve ıstırap ünlü iki edebiyatçının evlatlarının peşini de uzun süre bırakmamıştır (URL 2).

3. ŞİİRLERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Azerbaycan edebiyatında 20. Yüzyıl başlarında kaleme alınan vatani şiirlerde memleketin doğal güzelliklerinin tasvir edilmesinin yanı sıra, vatanın maruz kaldığı kötü hadiseler de anlatılır. Bu örneklerde vatanın gelişip yükselmesini engelleyen, bağımsızlığına ket vuran trajik gelişmeler lirik tablolar halinde tasvir edilmiştir. Vatana hizmet etmenin kutsallığı ile vatanın yükselmesi uğrunda mücadeleler yüceltilmiştir. Eserlerde duygusal yoğunluğu desteklemek için Türklerin şanlı tarihine göndermeler yapıldığı da görülür. Bilhassa şiirlerde atalardan miras kalan toprakları korumanın bir şeref ve namus borcu olduğu vurgulanır (Barmanbay, 2020: 188).

20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan romantik edebiyat örneklerinde vatan sevgisinin bütün sevgilerden üstün olduğu belirtilmiştir. Bilhassa Abbas Sehhet, (1874-1918) Mehemed Hadi (1879-1920) ve Abdulla Şaiq'in (1881-1959) şiirleri, vatan anlayışını tüm renkleriyle yansıtarak Azerbaycan edebiyatında vatan konusunun panoramasını gözler önüne serer (Barmanbay, 2020: 189).

Sovyetler Birliği'nin hükümran olduğu yıllarda Azerbaycan'da kültür, edebiyat ve sanat sahalarında ürün veren şahıslar baskı altına alınarak isimleri bu alanlardan silinmeye çalışılmıştı. Sanatkarlar "Mütereqqi" veya "mürtece" gibi isimlerle yapay biçimde iki gruba ayrılmış, eserlerinde kullandıkları kelimelere varıncaya kadar mercek altına alınarak incelenmiş ve kategoriye ayrılmışlardı (Morkoç, 2021: 209; Erol, 2014: 62). Azerbaycan gelenek ve göreneklerine, Türk töresine hususi kıymet veren Ümmügülüm Sadıqzade 1920'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebiyat alanında milli kimliği güçlü biçimde terennüm eden belli sayıdaki isimden biri olarak dikkat çekiyordu. Vatan ve istiklal şiirleriyle ünlenmiş olan Ümmügülüm Sadıqzade'nin ürünleri dikkatli gözle incelendiğinde bazı kelimeler üzerinde yoğunlaştığı, bunları kutsal kavramlar seviyesinde kullandığı görülüyordu. Anne, bayrak, toprak, sevgili, hilal, yıldız, güneş, mezar, cennet, hüznün, gözyaşı gibi kelimeler şiirlerde okurun karşısına sıklıkla çıkmaktaydı. Bu tercih onun Azerbaycan'a duyduğu samimi vatan sevgisinin göstergesi kabul edilmelidir.

1920'li yıllardan itibaren siyasi coğrafyanın değişmesiyle birlikte Azerbaycan edebiyatında "vatan" sözü Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde kalan tüm topraklar için kullanılmaya başlar. Buna bağlı olarak vatan sevgisi, kadim Türk yurdu Azerbaycan topraklarına yönelik değil, Sovyet Birliği'nin tamamını kapsayacak biçimde ele alınır (Barmanbay, 2020: 189). Ancak Ümmügülüm Hanım'ın rejimin dayattığı kalıplara itibar etmediği açıkça görülür. Onun tasavvurundaki vatan, Türkistan ve onun parçası olan Azerbaycan'dır. Zaten idam gerekçesi olarak onun şiirlerinde Azerbaycan'a yönelik vatan, milli kimlik ve özgürlük ülküsü taşıması gösterilmiştir.

Azerbaycan edebiyat tarihinde şarkta meşhur olan çok sayıda şairenden söz edilmektedir. Ağabeyim Ağa, (1782-1832) Heyran Hanım, (1790-1848) Gövher Ağa, (1790-1888) Aşıq Beşti (1836-1936) Fatma Hanım Kemine (1840-1898) Sona Hanım Axundova (1898-1971) bunlardan sadece birkaçıdır. Azerbaycan matbuatında onlarca kadın imzası görüldüğü halde bunların çok azının yaratıcılık faaliyetini sonuna kadar sürdürebildiği anlaşılmaktadır. Ömrünün sonuna kadar şiir ve sanatla yakından ilgilenen Ümmügülüm Sadıqzade bu yolda başarılar elde etmiş kıymetli şairelerdendir.

Ümmügülüm Sadıqzade'nin epeyce üretken olduğu 1917 ile 1920 yılları arasında "Turan Düdüyü", "Ey Türkoğlu", "Esqer Anası", "Bu İlki Mayısda", "Yollarını Beklerdim", "Hicran Bayrağım Enerken" gibi şiirleri arka arkaya gün yüzüne çıkar. Keskin siyasi içeriğin hakim olduğu bu örneklerde milli kimlik ile milli bağımsızlık yüce ve kutsal kavramlar olarak tasvir edilir. Azerbaycan'ın milli değerlerini yok eden Rus sömürgecilerinin adaletsiz uygulamaları eleştirilir.

Qerib, sürgün öksüz cocuqlar ağlar,

Ninni söyler uğultulu dalğalar

Merhemet namine seni haraylar,

Edalet nerede, vicdan nerede? (Salamoğlu, 2012: 101).

Bütün olumsuzluklara rağmen iyimser olmaya çalışan şaire mensup olduğu milletin acılarını yüreğinde hisseder. Anlaşıldığı kadarıyla o acılarla ne kadar çok yüzleşirse şiirlerindeki mücadeleci ruh da o derece belirginleşir.

Sene baş eymeyen nasionalistem veya Rusa yoldaş demem düşmenimdir o! gibi mısralar samimi hislerinin açık ifadelerle dışavurumudur. Burada “nasionalizm” kelimesi halkın özgürlüğünü arzulayan, sömürgeci devletin buyruğundan kurtuluşu ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Başka bir söyleyişle Azerbaycan’ın milli değerlerini yok eden “Sosyalist küreselcilik” yaklaşımına karşı çıktığı görülür. Şaire Türk insanına yönelerek ona şanlı ve köklü geçmişini anımsatır. Sovyet yönetiminin Türk milliyetçiliği ile Müslüman kimliğine yönelik düşmanca tavrına karşı mücadele etmeyi önerir.

*Tarixlerde hep senin reşadetin hünerin,
Yıldırımla fırtınan oxunarken sen neçün
... Yersiz, yurdsuz esir tek boynun büküb durasan?*

*Yüz yıllarca ezildin, ayaqlandın yetişer,
Yüz yıllarca hiçqurdun, duyulmadı heç sesin,
Şimdi hayqır ve bağır, bitmemişken nefesin.* (Salamoğlu, 2012: 102).

Ümmügülsüm Hanım hem vatanını yakıp sömüren hem de halka büyük zarar veren rejime karşı amansız mücadele sergilenmesini ister. Azerbaycan Türk halkının ümidini yitirmemesini, zira mutlu geleceğe yaklaşıldığını iyimser duygular eşliğinde belirtir.

*Ağlama gözlerin ziya görecek,
Firqetsiz vüsalın dadı bilinmez.
Gelir bir zaman ki yüzün gülecek...* (Salamoğlu, 2012: 102).

Şaireye göre bayrak hem milli gururun hem de bağımsızlığın sembolüdür. Benzer duygularla kaleme aldığı “Çekil, Def Ol” şiirinde Azerbaycan Türk bayrağındaki hilali güzel yönleriyle tasvir etmesinin yanı sıra ona duyduğu büyük hürmet ve muhabbet dikkat çeker

*Men onu soraqlı, sedalı gördüm,
Türk üzüne baxdım hilalı gördüm.
Her yerde o hüsnü, celalı gördüm,
Sevdim candan eziz, gözel veteni.* (Hüseynzade, 2005: 157).

Başka bir şiirinde Azerbaycan’ın bağımsızlığını yok etmek isteyenlere milli gurur duygusuyla hilalli bayrak sahibi olduğunu söyler: *Sende araq varsa, benim “ay”ım var.* Daha sonra kaleme aldığı “Yollarını Beklerdim” şiirinde ise Türk dünyasına yönelerek Türklerin Azerbaycan’ın milli bağımsızlığını desteklemelerini talep eder

*Nerde benim ardı-önü düşmen kesen qıluncım?
Nerededir iğit qardaş, nerede beklediyim?
Neçin susmuş bileklerim, nerde benim o gücüm?
Neçin galmez büyük ordu, necin gelmir sevdiyim?
Yuca dağlar, ordumuzun salamına eğilin,
Beni qurtarmağa gelen dostlarıma yol verin.* (Hüseynzade, 2005: 171),

Ümmügülsüm Hanım’ın şiirlerinde Azerbaycan Türklerinin bugünü ve geleceği için duyulan derin kaygı ve tedirginlik hakimdir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurulmasının arifesinde yazılan şiirlerde isyankâr ve mücadeleci bir ruh görülür. Milli bağımsızlık ülküsüne ulaşmaya çalışan şairenin mısralarında güçlü bir inanmışlık sezilir. Uzun yıllar umutla beklenen cumhuriyet artık kurulmuş, bağımsızlık arzusu gerçekleşmiştir. Ümmügülsüm Hanım yeni devletin ebediyen yaşaması için daha fazla gayret ve mücadele verilmesinin gereğine inanmaktadır. İstanbul’dan gelen Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan’ı işgalden kurtardıktan sonra, siyasi sebeplerle geri dönmek mecburiyetinde kalır.

Bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletin askeri kuvvete ihtiyacı vardır. Hükümet milli ordunun teşkil edilmesi için çaba harcamaktadır. Ancak uzun yıllar sömürge şartlarında yaşayan halkın, silahlı kuvvetlere dönüşüp ordu haline gelmesi kolay değildir. Bu kritik dönemde halka milli bilinç kazandırmada aydın, şair ve yazarlara büyük görev düşer. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve ülkenin milli birliği düşüncesini gerçekleştirmeyi arzulayan Samed Mensur, (1879-1927) Abdulla Şaiq, (1881-1959) Hüseyin Cavid, (1882-1941) Ahmed Cavad, (1892-1937), Emin Abid, (1898-1938) Almas İldırım, (1907-1952) gibi edipler bu yolda büyük gayret gösterirler. Onlarla aynı çizgide yürüyen Ümmügülsüm Hanım da edebi faaliyetlerine yoğun biçimde devam eder. “Esqer Anasına” şiirinin baş kısmında vatan ordusunda görev yapan annelere seslenir

*Ey şefqetli gözünde inci yaşlar parlayan,
Ey ateşli köksünde sönmez sevgi saxlayan
Ey möhterem valide (Hüseynzade, 2005: 175).*

Ordu saflarında vazife ifa etmenin kutsallığı dile getirilerek, bu emelin gerçekleşmesi için annelerin dualarıyla destek vermesi istenir.

*Anneciyim, ağlama, xeyir-dua söyle sen!
Göz yaşile saxlama, haqq yoluna gedeni.
Onun çarpan qelbine çalış fereh veresen,
Onun şu genç heyatı qurtaracaq veteni (Hüseynzade, 2005: 176).*

Ümmügülsüm Hanım, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra duyduğu üzüntüyü de şiirlerine yansıtır. “Bayrağım Enerken” ile “Hicran” isimli şiirlerinde keder ve hayal kırıklığı açıkça görülür. “Hicran” Bakü’de yayımlanan *Füqera Füyüzatı* dergisinin 2 numaralı sayısında çıkmıştır. Bağımsız devletin yok edilmesi, hilalli bayrağın indirilip yerine Sovyetler Birliği bayrağının asılması şaireye ağır gelir. Bunun adaletsizlik olduğunu belirterek isyan eder.

*Yazıq seni bayrağım, endirdiler öyle mi?
Seni yıxıb deviren o zeherli ruzigar
O haq yeyen haqsızlar, vehşiler, tanrısızlar,
Yanar ocağımı da söndürdüler öyle mi? (Anar-Akpınar, 2000: 113).*

Bağımsız devletin yıkılışının ardından ortaya çıkan tablo, Ümmügülsüm Hanım’ı üzüntüye boğmuştur. Buna rağmen “Hicran” şiirinde güneşin yeniden doğacağına, vahşi karanlığın ortadan kalkacağına yönelik umutlu bir bekleyiş vardır.

*Güneşim bir daha doğmayacağı mı?
Vehşi qaranlığı boğmayacağı mı?
Kölgeleri şefe qovmayacağı mı?
Sordum ümidini qurma dediler. (Hüseynzade, 2005: 180).*

Şaire bağımsız cumhuriyetin ortadan kalkmasına razı olmaz. Şu mısralar onun güçlü bayrak ve vatan sevgisini gösterir:

*Enemez xalqımın milli bayrağı
Gavurda qalamaz Türkün torpağı*

Ümmügülsüm’ün bu tesirli mısraları kaleme aldığı 18-20 yaşlarında olduğunu unutmamak gerekir. Onun genç yaşta siyasi meseleler hakkında derin tefekkür halinde bulunması, mensubu olduğu sosyal çevrenin tesiri ilelerdir. Mehmed Emin Resulzade, kardeşi Memmedeli Resulzade, Hüseyin Cavid gibi isimler onun milli idealler taşımasına vesile olur.

Bayıl cezaevinde kaleme aldığı “Cığataya Mektub”, “Derdli Könül”, “Hesret”, “Hezere Xitab” şiirlerinde suçsuz olmasına rağmen hapse atılan, zulme maruz kalan Azerbaycan aydınlarının ıstıraplarını tasvir eder. “Hesret” şiiri zindanda güneş ışığına hasret kalan mahkumların ümitsiz duygularını, karamsarlığını aksettiren tesirli bir örnektir:

Men ki, binesibem, min bahar olsa,

Dünya başdan başa lalezar olsa,

Heyat sefa bulsa, tale yar olsa,

Menim ki, qelbime derd, hicran verir. (Salamoğlu, 2012: 107).

Ümmügülsüm Hanım, kendisine 8 yıl hapis cezası verilmesi haberini aldıktan sonra üzüntüden kaynaklanan teessürle “Ayrılık” şiirini yazar. Dikkatli incelendiğinde şairenin lirik duyguları ustaca ifade ettiği anlaşılır. Ümmügülsüm Hanım, kendi duygu ve düşüncelerini kolayca dışı vurabilen, müteessir olduğu gelişmeleri rahatça dile getirilebilen bir karakter yapısına sahiptir.

Men saralıp sollam qerib ellerde,

Sözüm dastan olar bütün dillerde.

Gözüm qaldı çiçeklerde, güllerde,

Gül dermedim, düşdüm çemen ayrısı,

Sürgünem, düşgünem, veten ayrısı. (Salamoğlu, 2012: 108).

Küçük yaştan itibaren Türkçü fikirlerin yoğun biçimde dillendirildiği bir muhitte sağlam ilkelerle yetişen ve ömrü boyunca Türk milliyetçiliği idealine ulaşmak için mücadele eden Ümmügülsüm Hanım, Azerbaycan’ı büyük Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Bu temel üzerinde yükselen şiirleri yoğun siyasi simge ve motiflerle yüklüdür. Milli istiklal ideali en belirgin laytmotif olarak öne çıkar. Şaire, Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’ı zorla ele geçirdikten sonra ülkeyi müstemleke rejimi altında sömürmesini ısrarla reddeder. Azerbaycan Müslüman Türk halkının mankurtlaştırılmasını ve milli kimliğinin yok edilmesini şiirlerinde isyan duyguları eşliğinde dile getirdiği görülür. Sovyet ideologlarının görüşleri doğrultusunda başlatılan sınıflar arası çatışmanın körüklenmesini tenkit eder. Bunlardan daha önemli olmak üzere şiirlerinde başkaldırı yüklü söyleyiş edasıyla Türkçülüğün ve İslami değerlerin zayıflatılmasına karşı çıkmıştır. Netice olarak Sovyet rejiminin kızıl kırgın kurbanı olan Ümmügülsüm Sadıqzade’nin edebiyat vadisindeki yaratıcılığı vatan aşkı ile başlayıp vatan sevgisi ile son bulmuştur.

4. SONUÇ

Baskıcı idare tarafından istiklal, hürriyet, milli kimlik gibi mevzuların yasaklandığı Sovyetler Birliği’nde buna aykırı hareket eden çok sayıda edebiyatçının yok edildiği bilinmektedir. 1937-1939 yılları arasında ivme kazanan bu ortadan kaldırma siyaseti sebebiyle Türk dünyasına ait aydınlar “rejim muhalifi” suçlamasıyla kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür. Sovyet ideolojisini benimsemeyen şahısların imha edildiği bu uygulamaya halk arasında “kızıl terör”, “kızıl kırgın” ve “repressiya” gibi isimler verildiği görülür. O yıllarda isnat edilen suçun niteliğine ve verilen cezasının ağırlık derecesine göre insanlar kimi zaman doğrudan öldürülür, bazen hapsedilir, bazen de hapishanelerin çalışma kamplarına gönderilir. İki yılı aşan süre zarfında sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte sadece Azerbaycan’da 70-80 bin civarında ilim adamı, din adamı, edebiyatçı, öğretmen ve sanatçı gibi aydınlar öldürülmüştür. Hukuksuz uygulama sebebiyle o dönemde Azerbaycan’da özgürlük ve milli direniş fikirleri sekteye uğrar.

“Azerbaycan’ın istiklal şairesi” Ümmügülsüm Sadıqzade 1900 yılında Bakü yakınlarındaki Novxanı’da dünyaya gelir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mehmed Emin Resulzade’nin amca kızıdır. Erken dönemde sanat ve edebiyatla ilgilenen Ümmügülsüm henüz 9 yaşında iken şiir yazmaya başlar. Dönemin tanınmış süreli yayın organlarında şiir ve hikayeleri basılır. “Solğun Çiçek” hikayesi Qurtuluş dergisinin düzenlediği hikaye yazma yarışmasında ödüle layık görülür. Daha sonra kendisi gibi milliyetçi görüşleriyle tanınan ünlü edip ve münekkit Seyid Hüseyin’le hayatını birleştirir. Seyid Hüseyin 1937 senesinde hapsedildikten sonra Ümmügülsüm Hanım da halk düşmanının eşi olduğu söylenerek Bakü’deki Bayıl cezaevinde gönderilir. Ardından Mordva vilayetindeki hapishanenin çalışma kampına nakledilir. Sovyet idaresi 1930’lu yıllarda yayımladığı şiirlerdeki güya sakıncalı fikirleri sebebiyle onu halk nezdinde şeytanlaştırmaya, gözden düşürmeye yönelir. “Pan-Türkist”, “pan-İslamist” “rejim muhalifi” gibi sıfatlarla suçlamaya başlar. Yaklaşık 8 yıllık sürgün ve hapis döneminden sonra Bakü’ye dönen Ümmügülsüm Hanım’ın bu şehirde yaşamasına izin verilmez. Senelerce maruz kaldığı zulüm sebebiyle hastalanan şaire Şamaxı şehrinde 3 ay yaşadıkdan sonra hayatını kaybeder. Azerbaycan’da “istiklal şairesi” sıfatıyla tanınan Ümmügülsüm

Sadıqzade'nin rejim kurbanı edilerek öldürülmesinin üstünden 75 yıl geçmesine rağmen hakkında yapılan araştırmalar yetersizdir. Zira 44 yıllık ömrünün büyük bölümünü Azerbaycan'ın milli bağımsızlık mücadelesine adayan, 8 yıla yakın yakın sürgün ve hapis hayatı yaşayan Ümmügülsüm Sadıqzade'nin Türk dünyasında hak ettiği biçimde tanıtılması elzemdir.

Vefatının üzerinden 27 yıl geçtikten sonra matbuatta ilk objektif yazı ancak 1971 yılında yayımlanmıştır. Kaleme aldığı bu yazı yüzünden şimşekleri üstüne çeken Rasim Tağıyev Merkezi komitede sorguya çekilir. Güya Ümmügülsüm Hanım'ın antisovyet nitelikteki şiirlerini övdüğü gerekçesiyle suçlanır.

Küçük yaştan itibaren Türkçü fikirlerin sürekli dile getirildiği bir muhitte sağlam prensiplerle büyüyen ve hayatı boyunca Türk milliyetçiliği idealinin bayraktarlığını yapan Ümmügülsüm Hanım, Azerbaycan'ı daima Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Vatan-millet sevgisi ile milli kimlik ve bağımsızlık ülküsü çerçevesinde yazılmış şiirleri yoğun siyasi simge ve motifler taşır. Milli istiklal ideali en belirgin laytmotif olarak öne çıkar. Ümmügülsüm Hanım Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı zorla ele geçirip müstemleke rejimi çerçevesinde sömürmesini kabullenemez Azerbaycan Türk halkının mankurt haline getirilmesini, milli kimliğinin yok edilmesini şiirlerinde isyan duygularıyla anlatır. Sovyet ideologlarının direktifleri doğrultusunda sürdürülen yapay sınıflar arası çatışmanın körüklenmesini açıkça eleştirir. Şiirlerinde "romantik isyankar" söyleyiş tarzıyla Türkçülüğün ve İslami değerlerin yok edilmesine sert tepki verir. Netice olarak Sovyet rejiminin "kızıl kırgın kurbanı" ettiği Ümmügülsüm Sadıqzade'nin edebiyat alanındaki yazma mücadelesinin vatan aşkı ile başladığı, milli kimlik ve bağımsızlık idealiyle devam ettiği ve vatan sevgisi ile bittiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- ANAR – AKPINAR, Y. (2000). *Bin Yılın Yüz Şairi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BARMANBAY, A. (2020). *Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü Yayınları.
- BÜNYADOV, Z. (2004). *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* (Çev. Sebahattin Şimşir). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- EROL, A. (2014). Ali Abbas Müznib'in Eserlerinde Romantik Tavır. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (14/2), 57-72.
- HÜSEYNZADE, A. (2005). *İstiklal Şairi Ümmügülsüm*. Bakı: Çaşıoğlu
- KARAKAŞ, Ş. (1998). Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), 24-36.
- MEMMED, T. (2020). *Milli Kimlik ve Bedii Metn*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- MORKOÇ, A. (2019). Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Hikaye. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- MORKOÇ, A. (2021). Romancı Yönüyle İsmail Şıxlı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (77), 207-222.
- MORKOÇ, A. (2021). Azerbaycan'da Kızıl Kırgın Kurbanı Seyid Hüseyin ve Edebi Faaliyetleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(69), 1152-1173.
- MÜASİR AZERBAJYCAN EDEBİYYATI. Bakı: Bakı Devlet Universiteti Neşriyyati.
- SALAMOĞLU, T. (2012). *Müasir Azerbaycan Edebiyyati*. Bakı: Azerbaycan Devlet Pedagoji Universiteti Yayınları.
- URL 1: <http://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/3208-seyid-huseyn-yadigari-qumral-sadiqzade> Erişim: 07.04.2021.
- URL 2: <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/veten-sevdalilar-153789>, Erişim: 16.05.2021.
- URL 3: <https://medeniyyet.az/page/news/18624/Olume-mehkum-edilmis-taleler.html>, Erişim: 16.05.2021.
- URL 4: https://525.az/?name=xeber&news_id=127514 Erişim: 16.05.2021.

- URL 5: <https://aydinyol.aztc.gov.az/newsview/81/Ungulsum-Sadiqzadenin-agrili-acili-taleyi>, Erişim tarihi: 16.05.2021.
- URL 6: <http://www.anl.az/down/meqale/525/2019/fevral/632697.htm> Erişim: 16.05.2021.
- URL 7: http://www.anl.az/down/meqale/kaspi_az/2010/may/121794.htm Erişim: 16.05.2021
- URL 8: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2016/dekabr/519060.htm> Erişim:17.05.2021
- URL 9: <https://publika.az/projects/1937/190668.html> Erişim: 19.05.2021.